

Eenzijds hield dit in, dat zij binnen het bedrijf hun eigen ideële doelstellingen konden realiseren, soms dwars tegen die andere macht, de economische, in. Maar er zat ook een ander aspect aan. Doordat de zorgprofessionals zich bezighielden met het hoeden en begeleiden van de werknemers, hadden zij volgens Van Drenth invloed op de identiteitsontwikkeling, konden als het ware een bepaald soort individuen 'scheppen'. In overeenstemming met de dominante beeldvorming kregen de Philipsmeisjes zo, via de pedagogische activiteiten van de 'zorgende macht', voorde oorlog de boodschap aangereikt dat ze goede huismoeders moesten worden, een identiteit die na de oorlog plaatsmaakte voor het ideaal van de vrouwelijke persoonlijkheidsontplooiing.

Van Drenth's benadering is vatbaar voor kritiek. In de eerste plaats vraag ik me af of de 'zorgende macht' wel over zoveel invloed beschikte als zij suggereert. Philips werd, zo komt ook in haar boek telkens weer naar voren, in de zorg voor de fabrieksmeisjes primair gedreven door een economisch belang, de behoefte aan jong vrouwelijk productiepersoneel. De ideologische invloed van de 'zorgende macht' was daaraan ondergeschikt. Bovendien is het jammer dat Van Drenth haar originele invalshoek niet gebruikt om na te gaan, waarin de pedagogische activiteiten van het bedrijf verschilden van die van andere vormen van jeugdzorg, zoals het 'neutrale' volkshuiswerk of de katholieke Mater Amabilisscholen. De basis voorzo'n vergelijking laat zich uit de inhoud van het boek gemakkelijk aflezen: terwijl de samenleving in het algemeen 'de fabrieksmeid' negatief waardeerde, had Philips alle belang bij een positief imago. De 'zorgende macht' van Philips 'creëerde' daarom volgens mij naast de huismoeder en de vrouwelijke persoonlijkheid nog een derde ideaal: het 'lampenmeisje'. Het is jammer dat zowel het beeldje als de door mij gesuggereerde betekenis ervan in het boek ontbreken. Of en in hoeverre dit typisch bedrijfspedagogische ideaal de vormingsactiviteiten van Philips een eigen kleur gaf, blijft daarom een open vraag.

1 Zie bijvoorbeeld: F. Meijers, M. du Bois-Reymond, ed.. *Op zoek naar een moderne pedagogische norm. Beeldvorming over de jeugd in de jaren vijftig. Hel massajeugdonderzoek (1948-1952)* (Amersfoort-Leuven, 1987); M. van Essen, *Opvoeden met een dubbel doel. Twee eeuwen meisjesonderwijs in Nederland* (Amsterdam, 1990); M. Lunenberg, *Geluk door geestelijke groei. De institutionering van de jeugdzorg tussen 1919 en het midden van de jaren dertig, uitgewerkt voor Amsterdam* (Zwolle, 1988); J. Peet, *Het uur van de arbeidersjeugd. De Katholieke Arbeidersjeugd, de Vrouwelijke Katholieke Arbeidersjeugd en de emancipatie van de werkende jongeren in Nederland 1944-1969* (Baam, 1987); A. de Regt, *Arbeidersgezinnen en beschavingsarbeid. Ontwikkelingen in Nederland 1870-1940* (Meppel-Amsterdam, 1984); H. Vossen, 'Van katholiek meisjesonderwijs naar algemeen vormingswerk'. Ontstaan en ontwikkeling van de Mater Amabilis School (MAS)', *Jaarboek Katholiek Documentatiecentrum 1985* (Nijmegen, 1986)81-129.

M. van Essen

A. L. Sötemann, *Querido van 1915 tot 1990. Een uitgeverij* (Amsterdam: Querido, 1990, 248 blz., f37,90, ISBN 90 214 7236 8).

Het is jammer dat dit boek van 248 pagina's over een zo gewichtig onderwerp niets méér wil zijn dan een liefdesverklaring, een vriendelijk becommentarieerde fondscatalogus. De lezer had dit niet verwacht. Sötemann is een vooraanstaand neerlandicus; had hij van de geschiedenis van Querido niet méér kunnen maken? Er zijn in dit verhaal, zo stelt de lezer zich voor, persoonlijke, inhoudelijke en commerciële lijnen te trekken, er moeten conflicten, breekpunten en verzoenin-

gen zijn geweest. Ja, er moet stof voor een schitterend drama zitten in het levensverhaal van Alice van Nahuys, Emanuel Querido en Fred von Eugen. Sötemann had ons iets kunnen laten zien van het formaat en de uitstraling van deze mensen in hun onderlinge relaties, maar hij heeft dit niet gedaan. (Er bestaan onuitgegeven memoires van Alice van Nahuys). Uit eigen ervaring weet ik dat buiten bepaalde kernen een uitgeverij gewoon het ene boek na het andere uitgeeft, en dat daarin bijzonder weinig lijn zit. De uitgeverij is soms idealistisch, soms puur commercieel; soms heeft zij verfijnde smaak of snelle intuïtie, maar soms volgt ze een volkomen verkeerd spoor. Heeft een uitgeverij een eigen gezicht? Bijna nooit: daarvoor is het aanbod te gevarieerd, de smaak te onzeker. (Alleen Geert van Oorschot vormt hier misschien een uitzondering, doordat hij zijn uitgeverij klein hield). Ook het invoeren van reeksen helpt de uitgeverij niet aan eenheid. Zeker, de Salamanderreeks is HET gezicht van Querido, en als schoolkind wist je al dat een Salamander altijd de moeite waard was. Toch zijn, als je goed kijkt, ook die dierbare Salamanderboekjes heel divers van aard en kwaliteit.

Zijn er dan in die plichtmatige opsomming van de ene uitgave na de ander geen hoogtepunten of kernen waaromheen je iets kan groeperen? Ik had wel iets meer willen horen over *Erflaters van onze beschaving*. Annie Romein placht te zeggen, dat de twee grootste publieksuccessen van haar en haar man het gevolg waren van een uitgeversinitiatief: daar heb je nu de functie van een uitgever. 'Nadat wij uitgeverij De Haan hadden gered met *De Lage Landen*' zo zei Annie, 'wilde Maan Querido daar een cultureel supplement van ons op hebben. Wij hebben toen deze opzet bedacht'. Sötemann geeft natuurlijk aandacht aan de *Erflaters*, maar waarom nu zó vlak? Hier is het enige monument voor onze vaderlandse cultuur dat we hebben en dat is door Querido bedacht en uitgegeven. Zoiets is leuk, dat heeft een beetje reliëf verdiend. De wetenschapper Jan Romein is trouwens een buitenbeentje voor deze literaire uitgeverij. Al die essaybundels van hem, zwart gebonden met een gouden Q op de rug — ik vind dat een opmerkelijk verschijnsel. Sötemann vermeldt ook dat in de jaren zeventig de *Erflaters*, *De Lage Landen* en Romeins *Breukvlak* in een uniforme editie verschenen. Wat hij niet vermeldt is de prestatie van Annie Romein, het boek na veertig jaar zowel inhoudelijk als stilistisch grondig te herzien. De lezer heeft daar recht op, anders denkt hij dat Reinold Kuipers het boek van 1934 klakkeloos herdrukt heeft.

Wat zoekt de lezer verder in het verhaal van een uitgeverij? Mijlpalen, koerswijzigingen, bredere invloed behoren meestal bij een tijdschrift, maar wie maalt er om de uitgever van *De Gids*, *De Nieuwe Gids*, *De Beweging*, *Forum*? Aan de andere kant: *Podium* hoorde een tijdlang echt bij de De Bezige Bij, *Maatstaf* was het tuintje van Bert Bakker Sr., en niemand anders dan Geert van Oorschot had *Libertinage* kunnen uitgeven. Zo is *Barbarber* niet anders denkbaar dan als het produkt van Querido onder Reinold Kuipers. *Barbarber* vertegenwoordigt echt een kleine aparte provincie in onze cultuur, ook daar had ik wel iets meer over willen vernemen. Was dit 'tijdschrift voor teksten', anti-monument van het *objet trouvé*, van *minimal art*, van verwonderingshumor, van precieze observatiekunst — was dit blaadje meteen geaccepteerd binnen het bedrijf? Moest Reinold Kuipers het tegen oppositie verdedigen? Hoe groot waren de oplagen en heeft het veel geld gekost? Hoe zie je de geest van *Barbarber* doorwerken? Hoe lagen de relaties binnen de geestelijke kaart van Nederland? Was niet redacteur Gerard Brands óók redacteur van de *Haagse Post* in haar grote tijd met de journalistieke stijl die van *Gard Sivik* afkomstig was, met Hans Sleutelaar, C. B. Vaandrager, Armando en Trino Flothuis? En, tenslotte, hoe lagen de relaties met de al veel oudere dichter C. Buddingh' en diens sterk aan tijdsinvloeden onderhevig oeuvre?

Er gaat een vreemde vertekende suggestie uit van de sympathie waarmee Sötemann al die boeken van Querido noemt en aanprijst. Het lijkt haast, of de enige goede literatuur aldoor maar

bij Querido terechtwam. Wat zou het daarentegen niet aardig zijn geweest een jaar of een plukje jaren te nemen, waarin bijvoorbeeld De Bezige Bij *De avonden* uitgaf, Contact *Het Achterhuis*, Van Oorschot *De tranen der acacia's*, en dan even kijken wat Bert Bakker en Meulenhoff deden: dan pas heb je een beeld van wat daar zo gebeurde in die altijd spannende tuin van onze literatuur. Of: opmerken dat Wolkers, Claus en nog een paar echt invloedrijke schrijvers juist niet bij Querido zaten. Die relativering zou het onderwerp geen schade hebben gedaan, het zou integendeel een grotere prestatie zijn geweest dat Querido zich in dit goede gezelschap wist te handhaven. Het zou ook goed zijn geweest iets te laten zien van de band van auteurs met hun uitgeverij, die maar al te vaak een haat-liefde is, die tot onverwachte breuken kan leiden. Daarmee zou een akelig knusse legende zijn doorgeprikt. Want, opnieuw, het leven van een uitgever is geen idylle en dat van een auteur nog minder. Er worden de laatste jaren onvoorstelbaar veel titels op de markt gebracht; ook Querido heeft hierin haar aandeel. Hoe pijnlijk mis ik nu de aanduiding van het probleem dat de markt overvoerd wordt, en van de vraag: zijn er werkelijk elk jaar zoveel nieuwe meesterwerken? Is het niet zonde, dat de rust ontbreekt, een enkel goed boek eens ten volle uit te buiten? Menig eerlijk doch ademloos literatuuminnaar komt niet meer verder dan de boekenbijlagen van dag- en weekblad. Ben ik nu onrechtvaardig? Slachtoffer van een dom misverstand? Dat moet Sötemann maar beslissen. In elk geval ben ik teleurgesteld in dit boek van een aardige auteur over een mooi onderwerp.

R. F. Roegholt

E. Gerard, *Eglise et mouvement ouvrier chrétien en Belgique. Sources inédites relatives à la direction générale des oeuvres sociales (1916-1936)* (Bijdragen van het Interuniversitair centrum voor hedendaagse geschiedenis CII; Leuven-Brussel: Nauwelaerts, 1990, vi + 452 blz., Bf890,-, ISBN 90 6861 014 7).

Al vanaf het laatste decennium van de vorige eeuw legde het Belgische episcopaat een bijzondere belangstelling aan de dag voor de emancipatiebewegingen in de katholieke bevolkingsgroep. Talrijke geestelijken rekenden, vaak op uitdrukkelijk verzoek van hun bisschop, de sociale werken voor arbeiders, landbouwers en middenstanders zeer duidelijk tot hun apostolaatsterrein. Vooral de arbeidersbevolking droeg de aandacht weg van de kerk. De bedreiging van geloofsafval en ontkerstening, en de daarmee samenhangende vermindering van de kerkelijke invloed, gold immers in het bijzonder dit maatschappelijk segment. Vanaf 1894 werden de eerste diocesane 'directeurs van sociale werken' benoemd. Zij vormden een structurele band tussen episcopaat en arbeidersverenigingen. Op bestuur en programma van deze laatste lekenorganisaties drukten ze een beslissende stempel.

Centrale figuur in de groep van diocesane directeurs was de dominicaan Georges Ceslas Rutten, tevens de pionier van het gecentraliseerde christelijke syndicalisme in België. Na de eerste wereldoorlog nam hij het initiatief tot de oprichting van het Algemeen Secretariaat van christelijke sociale werken van België (april 1921), onder leiding van een bestuur van diocesane directeurs en proosten van de nationale organisaties van christelijke arbeiders. De opdracht van dit secretariaat was zeer algemeen en vaag en hield in de praktijk vooral het (bege)leiden van de proosten en de vormingswerken in, de coördinatie van de gehele arbeidersbeweging en het onderhouden van de band tussen deze laatste en de kerkelijke hiërarchie. Het vormde een belangrijk element van stabiliteit, continuïteit en uniformiteit wat instituties en sociaal en politiek programma van de beweging betrof.